

storiетеoretiske interesse er voksende. Endnu er den imidlertid på et stade, hvor ethvert nyt bidrag må opfattes som et forsøg, et ønske om at føre debatten et skridt videre. Debatten er det centrale. Som bidrag til den er bogen læst og anmeldelsen skrevet.

H. P. CLAUSEN

Danmarks Historie. Under redaktion af JOHN DANSTRUP og HAL KOCH.
Bind 1-14. København, Politikens Forlag, 1962-66. 400,40 kr.

En Danmarkshistorie på 14 bind, der hidtil har nået et oplag på henved 80.000 eksemplarer, aftvinger i sig selv respekt og opmærksomhed. Man må lykønske forlaget med en vellykket disposition og redaktionen med en både faglig og populær succes.

Naturligvis må faghistorikere under disse omstændigheder gøre sig bekendt med denne nye fremstilling af vort lands historie, ikke alene fordi studerende i vid udstrækning vil benytte den som lærebog (!), men først og fremmest fordi den »officielle« eller »folkelige« opfattelse af Danmarks historie uundgåeligt vil blive præget af et så udbredt værk. Mange år frem vil der næppe blive plads for nogen anden større »Danmarkshistorie«.

Derudover er der indledningsvis grund til at fremhæve, at det i udstrakt grad er lykkedes redaktionen at finde velkvalificerede forfattere. Især er det en heldig disposition som hovedregel at betro hver forfatter et helt bind – den meget stærke opdeling i »Det danske Folks Historie« og i »Schultz Danmarkshistorie« kan ikke betegnes som efterlignelsesværdig. Værkets værdi ligger ikke mindst i, at det på ingen måde blot er en ajourføring eller oppudsning af disse forgængere (som jo atter i høj grad byggede på »Danmarks Riges Historie« fra århundredeskiftet); for flere perioders vedkommende giver det således helt nye og originale skildringer af det danske samfunds udvikling. I sammenligning med forgængerne er værket mere overvejende og analyserende, end man hidtil har troet at burde være det i en fremstilling beregnet for et større publikum. Det forøger dets faglige værdi og har rent pædagogisk den fordel, at læseren herved gøres opmærksom på vor videns begrænsning. Her afspejles den udvikling, som faghistorikerne har gennemløbet i de sidste årtier, og fra et fagligt synspunkt er det et fremskridt, at overvejelser, nytænkning og usikkerhed inden for forskningen slår igennem også i den populærvidenskabelige litteratur.

Ikke blot afsluttes hvert enkelt bind prisværdigt med en litteraturvejledning, men til indledning bringes i 1. bind en almen oversigt over håndbøger og arbejder, der generelt behandler Danmarkshistorien (ved forfatteren af 7. bind Svend Ellenhøj), hvortil kommer, at der lejligheds-

vis i de enkelte bind kan findes introduktioner til de respektive perioders historieskrivning og nu og da en diskussion af spørgsmålet om selve overleveringens pålidelighed (f. ex. i Hal Kochs 3. bind), d.v.s. et tillob til ud over almindelig historiefortælling også at bibringe læserne et vist elementært begreb om historieforskningens problematik og arbejdsmetode.

Som sig hør og bør, afsluttes værket med et fyldigt register, ved Jes Maigaard. Det omfatter i en alfabetisk følge såvel person- og stednavne som en række vigtige emner, og flere stikprøver lader ane stor grundighed. At flest mulige personer karakteriseres ved deres fødsels- og dødsår, er – ikke mindst hvad angår identificering af udlændinge med blot episodisk tilknytning til Danmark – såre fortjenstfuldt, og i betragtning af, hvor vanskelig en opgave et sagregister nu engang er, forekommer stikordene at være valgt med omtanke.

Da forlaget forlængst har høstet sin part af æren, og da de enkelte forfattere vil blive omtalt i det følgende, er det på sin plads her at nævne en medarbejder, der skønt anonym i samtlige 14 bind har ydet en indsats af afgørende betydning: redaktionssekretæren Sven Tito Achen, der foruden selve det imponerende tempo, hvori det store værk udsendes, har æren for den omhyggelige korrekturlæsning, ligesom hans historiske og heraldiske kundskaber på mere end eet sted er kommet værket og dets illustrationer til gode.

Bind 1. De ældste Tider. Indtil år 600. Af JOHANNES BRØNSTED. 1962. 536 s. Førstebindet, om Danmarks oldtid, har som forfatter den tidligere rigsantikvar Johannes Brøndsted, på en gang sit fags førende videnskabsmand og en kendt og skattet popularisator. Naturligvis kan en ikke-arkæolog ikke udtrykke en fagligt begrundet mening om indholdet, hvorfor anmelderen må nøjes med at nævne sin personlige glæde derover, og i betragtning af det misforhold, der alt for ofte er imellem skoleklassers interesse for arkæologi og deres læreres kendskab dertil, må denne klare og særdeles velskrevne oversigt siges at være en yderst kærkommen håndsrækning til såvel gymnasiets lærere som dets elever.

Indledningsvis skildres arkæologiens udvikling fra Ole Worm og de kgl. rarietetskabinetter over C. J. Thomsen (med tre-periodesystemet) til den moderne tekniks gennembrud (fra pollenanalyse til C 14 datering). Et såre tiltalende træk ved Brøndsteds fremstilling er den gennemførte »citering« af andres arbejde, dvs. omtale af de allernyeste fund og opdagelser, fortrinsvis gjort af hans yngre medarbejdere ved museerne, hvilket sammenholdt med den litteraturvejledning, der afslutter også dette bind, muliggør såvel »kontrol« som en videre fordybelse i de mange interessante aspekter.

Naturligvis må en historiker (ligesom Brøndsted i hvert fald indledningsvis selv gør det) tage et betydeligt forbehold overfor trangen til

ud fra redskabsfund m. m. at gøre forsøg på at rekonstruere ikke blot fortidens materielle, men også dens »åndelige« kultur, og med nogen ærgrelse bemærkes, at moderne arkæologer er begyndt at anvende en fra historikernes betydeligt afvigende terminologi, således at de forskellige jernaldre (romersk, germansk osv.) her benævnes romertid, germanertid etc., samt at vikingetiden i dette som i følgende bind omdøbes til »normannertid«, hvorved historikere nu engang forstår noget ganske andet.

Bind 2. Normannertiden. 600-1060. Af THORKILD RAMSKOU. 1962. 480 s. Efter oldtiden skildres Danmarks middelalder i ialt fire bind, en i og for sig rimelig disposition, der desværre med beklagelige virkninger ødelægges gennem den indenfor disse rammer foretagne inddeling. At værket ene hovedredaktør professor Hal Koch kom til at overtage »den begyndende højmiddelalder«, stod vel for alle som en selvfølge; men følgen heraf blev, at idet dette relativt beskedne tidsrum (1060-1241) fik sit eget bind, blev den egentlige højmiddelalder sammen med senmiddelalderen trængt sammen til blot to bind, medens til gengæld vikingetiden (»normannertiden«) fik lov at brede sig over et helt bind, fra folkevan-dringerne til Danmarks kristning.

Da der til belysning af denne periode praktisk talt ingen skriftlige kilder er, og da tilmed den tidlige jernalder forud for vikingetiden endnu er ret dunkelt belyst, har man valgt at udfylde dette »tomrum« ved i bindets indledning at anbringe alle de gode gamle sagn (om Amled, Vermund og Uffe, Rolf Krake osv.). Derved har man ikke blot undladt at gribe den oplagte chance til endelig engang at placere disse »historiske romaner« i den sammenhæng, hvori de nu engang hører hjemme, dvs. i forbindelse med Saxo, Svend Aggesen og den nationale og litterære renaissance omkring 1200, men man kommer tværtimod til at forlene dem med et skær af autenti gennem denne kronologisk set »korrekte« placering, hvortil kommer, at sagnene genfortælles uden egentligt forsøg på at oplyse læserne om, at også sagnforskning kan være en videnskab (jfr. Lukmans arbejder).

Naturligvis kan denne redaktionelle brøler ikke lægges forfatteren af dette bind, museumsinspektør Thorkild Ramskou, til last, men der er nok tilbage at kritisere. Vel er det et besværligt tidsrum at behandle, idet overgangen fra forhistorie til egentlig historie kræver forudsætninger langt ud over de arkæologiske; men når man efter læsningen sidder tilbage med dyb skuffelse, skyldes dette først og fremmest, at forfatteren røber et bristende kendskab til periodens almindelige historiske litteratur.

Som arkæolog kan Ramskou meddele en formentlig ajourført fremstilling, der i en let og flydende stil bringer mange udmærkede fundbe-retninger, ikke sjældent fra hans eget arbejde i marken (f. ex. vedrø-

rende Lindholm Høje), eller af kunsthistorisk art (om »gribedyret«). Men hans historiske grundlag viser sig straks i alt væsentligt at være Steenstrups snart 100 år gamle normannerværk, dvs. at fremstillingen punkt for punkt er håbløst forældet, uden brug af brødrene Weibulls, Sture Bolins eller Erik Arups arbejder (de nævnes dog i litteraturfortegnelsen). Dertil kommer, at arven fra Steenstrup bevirker, at vi strengt taget slet ikke får en egentlig Danmarkshistorie, men i stedet en skildring af danske, svenske og norske vikingers optræden, fortrinsvis i udlandet, gerne set igennem udenlandske kilders vidnesbyrd. De »indre forhold« opnår en hæderlig belysning, så langt de arkæologiske vidnesbyrd rækker; derudover giver forfatteren sig sagaernes og eddaernes skildringer i vold, og idet hjælpevidenskaber som f. ex. stedsnavneforskning så at sige ikke er medinddraget i arbejdet, bliver emner som herredsorganisation, for ikke at glemme hovederhvervet landbruget, praktisk talt ikke tilgodeset.

Bind 3. Kongemagt og Kirke. 1060–1241. Af HAL KOCH. 1963. 512 s. En grundigere redegørelse for dette binds indhold turde være overflødig, da det i hovedsagen er velkendt, baseret på synspunkter, som forfatteren professor Hal Koch tidligere har meddelt i sine fremstillinger af samme tidsrum (i Schultz Danmarkshistorie 1941, i Den danske Kirkes Historie II 1950 samt – hvad det videnskabelige grundlag angår – i Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder 1936). Det er dog sprogligt set en gennemgribende nyredaktion, der her foreligger, omend man aner, at der sine steder burde have været læst en grundigere korrektur på ændringerne.¹

Det er her besynderligt at iagttage, at denne fremstilling, der første gang den udkom (1936) var det nyeste nye, fuld af æggende synspunkter, for ikke at glemme adskillige epokegørende resultater specielt på kirkehistoriens og kirkeadministrationens områder, nu blot en menneskealder senere virker traditionel, ja i grundsynspunktet nærmest forældet.²

Som kirkehistoriker fortsætter Hal Koch den Arupske linie, hvorefter kirke og kongemagt, nu og da i konkurrence, men gerne i samarbejde, opbygger deres magtstilling, hvilket her opfattes som en usurpation overfor »folket«. Synspunktet er ganske vist ikke opfundet af Hal Koch; men sjældent er det gennemført med så stor konsekvens som her. Det er kort fortalt landskabslovenes »frie bønder«, for ikke (med forfatteren selv) rent ud at sige »demokratiet«, der i den kommende tid kværnes ned imellem den nye stænderstats udemokratiske institutioner:

¹ S. 25 får man indtryk af, at kejser Otto foruden i Slesvig opretter bispedømmer i Aarhus, Ribe og Aalborg (!)

² Jfr. hertil Aksel E. Christensens artikel »Mellem vikingetid og Valdemarstid« i dette tidsskrift 12. rk. II, s. 31–56.

konge, kirke og aristokrati, en opfattelse, der utvivlsomt i sidste instans bundet i forrige århundredes bondefrigørelse med omvendt fortegn: skridt for skridt trænges »den frie bonde« ned i magtesløshed af disse nye udemokratiske institutioner.

Og dette gennemføres så konsekvent, at diskussion af, endsige hensyntagen til andre synspunkter ikke er mulig. Således er Hal Kochs medredaktør John Danstrups lille skitse »Træk af den politiske Kamp 1130-82« (i Festskrift til Erik Arup) end ikke fundet værdig til optagelse i litteraturlisten. Og kan man end glæde sig over, at de Weibull-Arupske synspunkter i vid udstrækning nu omsider finder vej ud til den »folkelige« historieopfattelse, savner man i den sammenhæng fuldstændig omtale af, ja selv blot polemik imod Poul Nørlunds diametralt modsatte opfattelse, der tilmed er vel underbygget gennem talrige enkeltundersøgelser. Som Trelleborgudgravningerne pegede på en stærk centralmagt allerede i den tidligste middelalder, må de kunsthistoriske vidnesbyrd fra den romanske tid tolkes som aristokratisk kunst (selv Hal Koch indrømmer, at kalkmalerierne stammer fra overklassen), og endelig dokumenterede Nørlunds skitse over Hvideslægtens godsbesiddelser på Sorøkanen, at der eksisterede en godsejerstand med enorme besiddelser, således at samfundsopbygningen nødvendigvis måtte skildres under hensyntagen hertil. Herimod fastholder Hal Koch sin opfattelse, så vidt jeg kan se alene ud fra landskabslovenes »bonde«, et i allerhøjeste grad udefineret udtryk, sandsynligvis allerede da mangetydigt (jfr. at i senere tiders retssprog også kongen juridisk set kunne være »bonde«, dvs. den part, der i en erstatningssag havde krav på bøder).

Det er her på sin plads at anføre, at efter dette binds fremkomst har C. A. Christensen³ gennem sin analyse af den senmiddelalderlige agrarkrise påvist, at det sidenhen så selvfølgelig, næsten »klassiske« danske agrarsamfund med fæstebonden på den mellemstore gård som den normale driftsenhed er en senmiddelalderlig nydannelse, og at vi følgelig overhovedet ikke har lov til ud fra en nyere agrarstruktur at søge ældre tiders samfund rekonstrueret. Tildels ud fra egne undersøgelser vil anmelderen finde grundlag for at antage, at en storbonde (eller om man vil: proprietær) med talrige elendigt stillede gårdsæder (trælles efterkommere?) da var standardbrugsenheden, en type, der på een gang tillader os at antage, at Valdemarstiden bevarer sin aristokratiske karakter, ja evt. går i stadig stærkere aristokratisk retning, og samtidig kan forklare landskabslovenes betegnelse »bonde« som dækkende denne mellem ligemænd ligestillede storagrar, medens de små i samfundet kun sjældent fandtes værdige til omtale i lovene.

³ HT 12. rk. I, s. 257-349, samt i rapporten fra det nordiske historikermøde i Bergen, 1964.

Bind 4. Borgerkrig og Kalmarunion. 1241-1448. Af ERIK KJERSGAARD. 1963. 576 s. Idet Hal Koch lægger pennen ved 1241, kommer som ovenanført de to sidste middelalderbind i »sidenød«, og specielt for museumsinspektør Erik Kjersgaard, der skal behandle tiden frem til Christiern II, må det have været en fortsat ærgrelse med et så omfattende stof at være tvunget til hårdhændet begrænsning. I dette fjerde bind skildrer han tiden frem til 1448, for 15. århundredes vedkommende i alt væsentligt dog blot udenrigspolitik og statsstyre. Men trods dette betydelige handicap at skulle redegøre for en ikke blot længere, men også betydeligt bedre belyst periode end forgængeren i dennes bind, må Kjersgaards afsnit på flere måder henregnes til værkets mest vellykkede dele. Med stor dygtighed har han valgt og vraget blandt det enorme materiale, der står til hans rådighed, og den velskrevne fremstilling kommer på ingen måde til at virke komprimeret, vist især takket være en vellykket disposition. Dertil kommer forfatterens udprægede pædagogiske evne, bl. a. til at gøre selv højst abstrakte emner umiddelbart anskuelige, dels gennem illustrationerne (om billedredaktionen se ndf.), dels ved hjælp af citater eller udtog af samtidsberetninger, der røber en udstrakt belæsthed. Prisen for denne stofmængde er blevet en vis mangel på hovedlinier, diskussion af årsager, virkninger og hændelsesforløb; men i et værk, der som dette først og fremmest henvender sig til en større almenhed, kan der fra faghistorisk side næppe med rette ankes over, at dette så vellykkede stykke populærhistorie måske ikke meddeler den professionelle historiker synderlig meget.

En hovedlinie findes dog, som på flere måder optræder som en hovedrettesnor, ikke mindst i udenrigspolitikken: truslen imod sydgrænsen. Herved tilgodeses på een gang Valdemarernes fejlslagne politik overfor de holstenske grever, pantsættelserne, rigsopløsningen, genrejsningen under Valdemar Atterdag og især dronning Margrethes unionspolitik, der i nogen grad kan anskues som en fællesnordisk samling overfor det overmægtige Nordtyskland. Derefter kan dette synspunkt med betydeligt held overføres til handelspolitikken (Hansestæderne), til social- og befolkningshistorien (indvandringen af såvel tysk adel som købmænd) samt ikke mindst til kunsthistorien, hvor en forhen vesteuropæisk kulturindflydelse nu praktisk talt helt afløses af den nordtyske påvirkning.

Skønt forfatteren ikke har kunnet drage nytte af C. A. Christensens nye synspunkter vedrørende den senmiddelalderlige agrarkrise, virker hans redegørelse for landbrugsforholdene dog langt fra forældet; men desværre følges linien her ikke op i det følgende bind. Beklageligt er det derimod, men naturligvis uundgåeligt, at et så nyt værk som Skyum-Nielsens disputats om kirkekampen ikke har kunnet nå at sætte sig spor i fremstillingen, som selvfølgelig på disse punkter må revideres, og det så meget mere, som specielt kirke- og åndshistorie vel nok er det, der

står svagest i dette bind,⁴ som iøvrigt må siges at have sin styrke i kulturhistorien, »dagligt liv i den senere middelalder«.

Bind 5. De første Oldenborgere. 1448–1533. Af ERIK KJERSGAARD og JOHAN HVIDTFELDT. 1963. 544 s. Havde fjerde bind sin hovedstyrke i den udmærkede disposition, må det til gengæld siges, at den her er slået helt i stykker. Medens Erik Kjersgaard på de første 200 sider skildrer tiden frem til 1513, understøttet af adjunkt Jørgen Zeeberg, kan rigsarkivar Johan Hvidtfeldt brede sig over de resterende 350 sider om Christiørn II og Frederik I, og det tilmed uden større koordinering forfatterne imellem. Skønt forrige bind skildrede senmiddelalderen fortrinsvis under politiske synsvinkler, er det fortsat her udenrigspolitik (unionsspørgsmålet, forholdet til hansestæderne) der dominerer, således at »indre forhold« i hovedsagen er henlagt til bindets andendel, hvis forfatter har valgt det interessante, men unægtelig disputable synspunkt problem for problem at tage sit udgangspunkt i Christiørn II's hurtigt forkastede reformlovgivning. Thi hvor velegnet denne end er som udgangspunkt for en drøftelse af det 16. århundredes spørgsmål, turde herved den egentlige senmiddelalder, der herhjemme i alt for ringe grad er blevet anskuet som en selvstændig periode, og dennes egne problemer, kirkelige, sociale, landbrugsmæssige osv., så lidet vi endnu ved derom, i alt væsentligt blive ringe tilgodeset.

På den anden side er disse spørgsmål Johan Hvidtfeldts speciale, og selv om anmelderen langt fra altid tør tage stilling til de talrige her fremsatte hypoteser og postulater, er det i hvert fald spændende læsning, og specielt forholdet dansk/tysk i hertugdømmerne er dygtigt og kyn-digt behandlet. Til gengæld gælder det for dette som for de øvrige middelalderbind, at socialhistorien, vel senmiddelalderens mest spændende punkt, er såre traditionelt behandlet, og på en vis måde gælder det, at forskningens kun vage antydning af resultater her let kommer i fare for at blive for kontant udmøntet. F. ex. hører vi om en fremadmarcherende borgerstand overfor en svækket adel; de to sidste »borgerlige« bisper Jens Andersen og Byrge Gunnensen fremhæves, og bindet igennem forsøges en halsbrækkende skelnen imellem adelige og »borgerlige« (skal vel være: ufri?) bisper, lensmænd osv., medens det ikke er faldet forfatterne ind på baggrund af udviklingens resultat, adelsvældens sejr 1536, at spørge, om forholdet eventuelt ikke kunde være lige det modsatte, dvs. at adelen først nu omsider blev så rig, mægtig og altdomine-

⁴ Medens kirkekunsten dominerer, er resten nærmest »tro og overtro«. Blandt helt elementære brølere skal her blot anføres, at prædikebrødre ikke er et fællesnavn for samtlige tiggerordners medlemmer, men alene kan anvendes om dominikanerne. Og når forfatteren finder, at påsken beregnedes efter meget indviklede regler, burde læseren dog underrettes om, at det skete efter de endnu gældende regler.

rende, at selv enkelte ikke-adelige bisper nu føltes som en anstødssten, hvor de tidligere uden diskussion (som Oluf Mortensen Baden) havde kunnet drage deres omgivelser med ind i de privilegeredes rækker?

Også her kommer fremstillingen til på et væsentligt punkt at lide under, at et af Skyum-Nielsens arbejder er for sent fremkommet til, at dets resultater kunde udnyttes i bindet, nemlig bogen om det stockholmske blodbad, hvorfor Hvidtfeldts maleriske skildring (der vist overvurderer Mor Sigbrits rolle bl. a. ved ligefrem at gøre hende meddelagtig i dette) straks er blevet forældet. Og nok engang må anmelderen anke over, at kirkehistorien er blevet højst stedmoderligt behandlet,⁵ og det så meget mere beklageligt, som vi her må savne besked om f. ex. reformationens forudsætninger.

Bind 6. Reformation og Renæssance. 1533–1596. Af SVEND CEDERGREEN BECH. 1963. 528 s. Medens Johan Hvidtfeldt kunde afspise reformationsproblemerne med nogle smukke ord om »den nye tros inderlige karakter«, bliver det desværre rent galt for næste binds vedkommende. Dets forfatter seminarieadjunkt Svend Cedergreen Bech har vistnok meget sent, efter at andre kandidater var sprunget fra, påtaget sig at skrive om det 16. århundrede, en periode, som han vist ikke i større udstrækning har beskæftiget sig med. På kreditsiden skal anføres en række udmærkede personskildringer af ledende politikere (Johan Friis, Peder Oxe o.a.), og især er det interessant at se »Adelsvælden« her anskuet statshistorisk, således at man får indtryk af, at perioden først og fremmest bevirker en stadig stærkere centralmagt. Og ud fra den lagte linie bliver administrationen (fortrinsvis anskuet fra Slotsholmen), krigshistorien (såvel Grevens Fejde som Den nordiske Syvårskrig), fyrstebryllupper og lignende vel belyst.

Til gengæld må kulturhistorien (herunder renæssancekunsten, der i alt væsentligt forvises til illustrationerne) siges at være ret ringe tilgode-set, og med hensyn til reformationen gælder det, at vi nu fornemmer seculariseringens virkninger i den yngste historikergeneration. Tradi-

⁵ Blandt talrige fejl, uklarheder og misforståelser skal her blot anføres enkelte eksempler: S. 69 optræder et vidunderligt hybrid: ærkedekanater (for ærke diakonater og dekanater). S. 117: At franciscanerobservansen gik frem efter »franske« forbilleder, er vel en fejl for (den hellige) Frans? S. 118: Den ikke ualmindelige kritiske holdning overfor de senmiddelalderlige prælater kan næppe uden videre tages som et forvarsel om reformationen (jfr. hertil billedtext s. 488), men er i al sin uærbødighed imod højstående embedsmænds personer (derimod ikke imod deres embeder og funktioner) vel nærmest karakteristisk middelalderligt. S. 129 f.: At Lucidarius (ca. 1500) bringer teksten til Fader Vor på dansk, kan selvfølgelig ikke tages som et vidnesbyrd om en begyndende lægmandsdannelse, endsige læg indflydelse på kirkelige områder. – Og naturligvis havde sognekirkerne de nødvendige bøger også før bogtrykkerkunstens opfindelse (men grundet afskrivning var de ofte fulde af fejl).

tionelle, for ikke at sige forældede synspunkter blandes med misforståelser og fejltagelser, og det i den grad, at vi må prise os lykkelig over i den nyligt fuldførte »Den danske Kirkes Historie« at have et absolut nødvendigt korrektiv. Især spores en uheldig indflydelse fra århundredeskiftets kulturoptimistiske skribenter i udtryk som reformationens »frihedsånd« (s. 59), »de nye tankers borgerlige indhold« (s. 196), »demokratiseringen« af kirken (s. 189), der munder ud i et (skjult citat?): »I ortodoksens tørre sommer glemtes Reformationens vårbrud« (s. 173)!

Selve lutheranismens grundprincip »troen alene« skildres, så man uundgåeligt får det indtryk, at forfatteren forveksler det med den senere så omstridte prædestinationslære (s. 148), og i klar overensstemmelse med Troels-Lund finder han en næsten moderne ukirkelig ægteskabsmoral, hvilket dog kun lader sig gennemføre ved at fejltolke kilderne, især en række rettertingsdomme. Men først og fremmest savner han den nødvendige baggrundsviden, der kunde have givet hans ofte meget skarpe postulater lidt perspektiv,⁶ og idet fremstillingen på disse ikke uvigtige punkter er traditionel og gennemgående holder sig til de klassiske hovedværker uden egentligt kendskab til nyere specialundersøgelser, bliver den her forældet, samtidig med at adskillige unøjagtigheder og manglende præcision skæmmen den let læste fremstilling⁷.

Billedredaktion. Bind 1-2: MOGENS RUD. Bind 3-5: ERIK HORSKJÆR. Bind 6: MOGENS LEBECH. Blandt de mange positive sider ved dette værk må nævnes dets illustrationer, herunder såvel den anvendte teknik som ikke mindst billedredaktørernes opfindsomhed og sporsans, der ikke blot bringer en række klassiske temaer i nye former, men også adskillige helt nye motiver til afløsning af de traditionelle. Her bringes for første gang Claudius Clavus' Grønlandskort i farver; af stor virkning er Stubbe Teglbjergs gneidebilleder, især af middelalderlige grav-

⁶ Blev således universitetets økonomiske forhold ringe efter 1536? Spørgsmålet kan i hvert fald ikke besvares meningsfyldt uden hensyntagen til dets tidligere forhold. I betragtning af, at vi endnu intet som helst ved om senmiddelalderens sociale forsyning, er det meget skarpt at afvise regeringens bevidste forsøg på gennem fattigkister m. m. at råde bod på tilstande, der vitterligt havde deres rod i de tidligere forhold, dvs. i en tilfældig almisscuddeling, om hvis omfang vi ikke kan udtale os. Når degnenes undervisning kritiseres så ubarmhjertigt, burde det dog have været fremhævet, at deres pligt ikke gik videre end til religionsundervisning, resten var frivilligt (eller ekstraarbejde).

⁷ Det meddeles (s. 32), at traktaten af 1532 sluttedes mellem Danmark og hertugdømmerne, »som om der var tale om to ligestillede stater«. Var der da ikke det? S. 28 siges det, at rigsrådet 1532 bortset fra kongens (32) herreder delte landets resterende 134 herreder mellem sig. Det er dog en flothed. S. 188 gøres nok engang den senmiddelalderlige sognesammenlægning til en følge af reformationen, og der kastes et odiøst skær over de gejstlige, der ligesom deres menigheder forholdsvis godvilligt lod sig »reformere«. S. 280 siges, at det kongelige retterting nu deltes i to afdelinger. Var det da ikke det før 1536?

sten, og helt til det hellige land bringes vi, idet vi som en virkning af korstogstidens internationale forbindelser ser et kalkmaleri fra Fødselskirken i Betlehem, hvor såvel st. Knud som st. Olav har haft deres plads. Til gengæld har man ikke sjældent det indtryk, at prisen for den selvstændighed, som billedredaktionen har opnået, har været manglende kontakt med forfatterne, ja af og til får man indtryk af en bevidst polemik forfatter og billedredaktør imellem.

Til de to første bind har Mogens Rud samlet en række udmærkede, ofte lækkert serverede illustrationer, der følger sig smukt til teksten. Men overfor andet binds sagnfortælling (se ovenfor) må han selvfølgelig give op og bringer her fortrinsvis nyere kunstneres billeder, inspireret netop af sagnene, eddaerne osv. (Lorentz Frölich, Sigurd Vasegård, Mogens Ziegler etc.).

Fra tredje til femte bind har Erik Horskjær ansvaret, og naturligvis har denne specialist i kirkekunst gjort et i hovedsagen udmærket stykke arbejde, selvom et nærmere samarbejde med textforfatterne sikkert kunne have skånet læserne for adskillige misforståelser og unøjagtigheder.⁸

Endelig har Mogens Lebech i sjette bind samlet ikke mindst hidtil lidet kendte billeder og derved blandt andet på udmærket vis suppleret forfatterens udpræget politiske historieskrivning.

TROELS DAHLERUP

Bind 7. Christian 4.s Tidsalder. 1596–1660. Af SVEND ELLEHØJ. 1964. 528 s. Den der skal give en sammenfattende skildring af Christian IV.s tidsalder er på mange måder gunstigt stillet. Kildeudgaverne er talrige og litteraturen rig, i det mindste efter danske forhold. Men dette rummer tillige en forpligtelse; forventningerne til en bog om det 17. århundredes første halvdel bliver uvilkårligt store.

Det må vistnok indrømmes, at den fremstilling, professor Svend Ellehøj har leveret, i alt væsentligt tilfredsstiller selv betydelige krav. Dispositionen må betegnes som naturlig. Sproget er sobert og klart. Meninger og synspunkter forekommer i reglen velafvejede.

En diskussion af bogen kommer derfor til at dreje sig om enkeltheder. Forinden skal det fremhæves, at fejl, der forringer værkets værdi som

⁸ I bd. 3, s. 104 bringes et Roskilde-segl, som angives at forestille st. Laurentius (dvs. Lunds stiftshelgen), skønt omskriften (i spejlskrift) klart og tydeligt meddeler, at der selvfølgelig er tale om st. Lucius, Roskildes stiftshelgen. I bd. 4, s. 175 bringes et gammelt Randerssegl fra ca. 1400, der i modsætning til det yngre (med den kendte borgbygning ved åen) repræsenterer to vandringsmænd (formentlig pilgrimme). Dette atypiske segl anvendes til en absurd teori om, at »flerheden« af personer spiller på købstædernes mere »demokratiske« styre. I bd. 5, s. 374 f. blander teksten ubehjælpeligt sammen på helligåndshuse og -klostre. Om billedet s. 488 jfr. ovf. note 5.

håndbog, stort set er undgået. Det er naturligvis en lapsus, når det s. 165 hævdes, at kirkefaderen Augustin hører hjemme i den senmiddelalderlige mystik, som Resen fordybede sig i. Det samme gælder påstanden i billedtexten s. 221 om at Helsingør blev anlagt på kongebud i 1326 (ansvaret herfor falder dog på billedredaktøren). Urigtigt er det også, at alle »skrivelser« fra Rentekammeret udsendtes gennem Kancelliet (s. 68); det gjaldt kun kongelige breve, de af rentemestrene udstedte kvitteringer passerende ikke Kancelliet, og indførtes i Rentekammerets egne Kvittancebøger.

Arent Berntsens Danmarksbeskrivelse fra 1650'erne har fået sin selvfølgelige plads i skildringen, men kunne have fortjent en fyldigere kommentar. Allerede Johannes Steenstrup har gjort opmærksom på Berntsens og hans samtidige, mindst lige så kendte kollega som håndbogsforfatter, Ostensen Weylles kritik af vornedskabet.¹ Denne oppositionelle holdning hos de to borgerlige forfattere burde have været fremdraget snarere end, som sket er s. 111, forflygtiget.

Selvfølgelig kan ingen skrive om et så stort emne som det foreliggende uden at hente hjælp hos forgængerne. Svend Ellehøj vedgår loyalt sin gæld til J. A. Fridericia, hvis indsats med rette fremhæves. I skildringen af toldforhøjelserne ved krigsudbruddet i 1611 følges s. 199 og 203 fremstillingen i Danmarks Riges Historie IV, s. 143 og 156, ganske som C. O. Bøggild-Andersen har fulgt den i Schultz Danmarkshistorie III, s. 73 og 78. Men hos Ellehøj har fremstillingen s. 203 fået den ikke helt heldige formulering, at forhøjelsen af Øresundstolden var kongens værk, skønt det udtrykkeligt fremgår af kilden (V. A. Secher, Forordninger, Recesser... III, s. 315 ff.), at rigsrådet var medvirkende ved forhøjelsen af såvel den almindelige told som Øresundstolden. Derfor burde rådet have været nævnt her, lige som det er sket ved skildringen af krigsudbruddet s. 198. At rådet kun modvilligt fjede kongen, formindsker ikke på nogen måde dets medansvar for den førte politik, hverken formelt eller reelt. Med fornøjelse konstaterer man derimod, at L. Laursens traktatværk er kommet til nytte ved behandlingen af forspillet til Kejserkrigen for så vidt Brandenborgs holdning angår (s. 255).

Den kyndige skildring af erhvervslivets historie vil næppe finde megen modsigelse. Et par steder studser man dog. S. 217 kommer forf. således med en relativ lav vurdering af den søværts studeexport, hvad der undrer

¹ Hist. Tidsskr. 5. rk. VI, s. 437, hvor flg. vending hos Arent Berntsen om vornedretten anføres: ... saadan Herlighed [til] liden eller ingen Fordeel, men undertiden vel til mere Nachdeel er Aarsag, synderlig for de Husbønder af haard Strengthed samme Høiheid lige som vanbruger med stor utaalig Tiltvingelse, saa vidt deres tilberettigede Høiheid yderst kan taale, hvormed de da ikkun deres eget Godes Forargelse, Vanrøgt, Forsiddelse og endelig Ødeblivelse dennem en stor Del tilveiebringe. — Denne eller den sammesteds fremdragne ganske parallelle udtalelse af Ostensen Weylle kunne med fordel have været citeret.

lidt, når man betænker, at der gentagne gange fra regeringens side sørgedes for konvojering af øxneskibene (Kanc. Brevb. 1633, 21. febr., 1634, 26. jan., 1641, 19. febr. og 1643, 14. marts). Men forklaringen får man vel i forf.s. bebudede undersøgelse af dansk udenrigshandel.

Om kongens farver Johan Ettersen, hvis industrielle foretagender omtales s. 324, burde have været anført, at han tillige var storkøbmand. Fyldige oplysninger om ham kan hentes i Sune Dalgårds store værk om Dansk-Norsk hvalfangst, og yderligere er der i Regesta (*13511-12) optaget et par breve, som viser ham som blokadebryder i Dunkerque. Det er interessant, at en storhandelsmand optræder som industridrivende, og det vigtige i den omstændighed, at de to andre nævnte industridrivende var storhandelsmænd (hvilket anføres) burde i hvert fald have været udviklet. Det havde også været på sin plads at bemærke, at alle tre her nævnte var af hollandsk ekstraktion. Herved havde forfatteren fået anledning til at komme ind på relationerne mellem dansk og hollandsk erhvervsliv, hvad der ville være meget velkomment i dette afsnit, hvor også statsleverandørerne og kompagnierne omtales. Præsentationen af huset Marselis, som synes udsat længst muligt, kunne passende have fundet sted her.

Af principiel interesse er det, at paterniteten til den berømte bestemmelse 22. april 1645, som ikke er en forordning men et missive til bisperne, om folk der med lange kæppe skal slå dem på hovedet, som sover under prædiken, tillægges Jesper Brochmand (s. 339). Umiddelbart ville man gætte på kongen som ophavsmand. En sådan forholdsregel synes at være et naturligt udslag af Christian IV.s opfattelse af sand fromhed. Og i virkeligheden har vi et stærkt argument for, at i det mindste en del af missivet til bisperne er majestætens egen invention. 29. sept. 1643 skrev kongen nemlig til Christen Thomesen Schested, at det var faldet ham ind, at det kunne gøre den gemene mand flittigere til at lære børnelærdommen, end det nu skete, når præsterne ikke måtte lyse til ægteskab uden provstens testimonium for at børnelærdommen var lært (Egenhændige Breve V, s. 401); og en bestemmelse af dette indhold indgår netop i det her omtalte missive (Secher, Forordninger, Recesser . . . V, s. 445).

Et problem af lignende karakter melder sig s. 417, hvor man læser, at Corfitz Ulfeldt fik »indsat« Joakim Gersdorff som statholder. Grundlaget herfor er vistnok J. A. Fridericias »efter hans (Ulfeldts) ønske« (Adelsvældens sidste Dage, s. 117). Der kan vist ikke være tvivl om, at Fridericias nok så oplysende, og forsigtige, formulering i 1. udg. af Dansk biografisk Lexikon (V, s. 622 f.o.), at det efter Otto Sperlings sigende var Ulfeldt, der anbefalede J. G. til embedet som statholder, er nok så heldig.

Ligeledes skal det bemærkes, at også Sv. Ellehøj deler den gængse

anskuelse, at Hannibal Sehested – i modsætning til Ulfeldt – ikke havde anbragt sin opsamlede rigdom i udlandet (s. 425). Hvad der foreligger herom, synes dog i virkeligheden ikke at være andet end en påstand fra Sehesteds side om, at det forholdt sig således (C. O. Bøggild-Andersen, Hannibal Sehested I, s. 135). Endelig: endnu i denne fremstilling må vi nøjes med Niels Slanges tendentiøse fremstilling af centralstyrelsens historie (s. 444 f.).^{1a}

Bind 8. Den unge Enevælde. 1660–1721. Af GUNNAR OLSEN. Afsluttet af FINN ASKGAARD. 1964. 512 s. Afdøde landsarkivar Gunnar Olsen var på flere måder selvskreven til at skrive bindet om enevældens første to menneskealdre. Allerede i 1950 havde han i den lille Danmarkshistorie, som blev udgivet af »Historikergruppen« givet en skildring af tiden 1660–1750, og i sin forskning og øvrige forfatterskab havde han gentagne gange beskæftiget sig med denne periode. Disputatsen »Hovedgård og bondegård« behandlede således et emne af største betydning for forståelsen af den tidlige enevældes historie.

Bogen bærer da også præg af forfatterens socialhistoriske, især landbohistoriske indsigter, medens de politisk historiske afsnit forekommer væsentlig svagere.

Egentlige fejl er der ganske vist heller ikke i dette bind i større tal – side 19 skal domprovster naturligvis rettes til provster, og s. 418 skal Rosenkrantz rettes til Rosencreutz – men desto mere opfordrer fremstillingen sine steder til diskussion af principiel karakter. Til anvendelsen s. 51–53 af diplomatindberetning må det således bemærkes, at den svenske resident Duvalls høje vurdering af Hannibal Sehested meget vel kan skyldes, at han har haft denne som kilde, således som dette er tilfældet med den franske resident Courtin, der ligeledes citeres (s. 58). En for læserne vejledende kritik af disse beretninger savnes desværre. Hvad Sehested angår, er anm. iøvrigt temmelig skeptisk overfor den rolle der s. 70 tildeles ham på finansforvaltningens område som bagmand for de fleste nyskabelser, allerede af den grund, at vi ved alt for lidt om finansstyrelsen før 1660 til med bestemthed at kunne afgøre, hvor meget nyt der i virkeligheden gennemførtes efter adelsvældens fald.

Det er en af Politikens Danmarkshistories fortjenester, at man her søger at gennemføre en helhedsbetragtning. Det er vel reaktionen på

^{1a} Det bør endvidere noteres, at forf. i overensstemmelse med Knud Fabricius (Det danske Folks Historie V, s. 12 = Schultz Danmarkshistorie III, s. 274) og Erik Arup (Danmarks Historie III, s. 178) hævder, at Frederik III's håndfæstning forbød kongen at lade sin efterfølger vælge, medens han endnu selv var i live. Dette er imidlertid ikke tilfældet. Ganske vist havde adelen, som det omtales s. 393, under forhandlingerne i april 1648 ønsket en bestemmelse herom optaget med Frederik I's håndfæstning som forbillede, men ønsket blev ikke opfyldt. Red.

mange års forkærlighed for kulturhistorien, socialhistorien og den økonomiske historie.² Netop Gunnar Olsens bind med den megen krigshistorie er et vidnesbyrd om den ændrede betragtningsmåde. I hans afsnit i den førnævnte Danmarkshistorie er der et kapitel på to sider, som bærer titlen Den skånske krig, og som endda på de sidste otte linier fører den udenrigspolitiske udvikling frem til forliget i Altona 1689. I det nye og ganske vist meget større værk fylder kapitlet om skånske krig omtrent 100 sider, og også Den store nordiske krig skildres udførligt. Selv om mindre kunne have gjort det, er det en tilfredsstillelse at konstatere, at den erkendelse nu er slået igennem, at krige har deres plads i det historiske forløb. Disse afsnit såvel som fremstillingen af den politiske udvikling er øjensynligt resultatet af megen flid, og når bindet alligevel på en række punkter forekommer svagere end Svend Ellehøjs, er forklaringen den, at forarbejder og specialundersøgelser mangler i ligefrem påfaldende grad. Karakteristisk er det, at litteraturvejledningen må henvise til svenske værker, når det gælder forholdet til udlandet. Heller ikke den indenrigspolitiske udvikling er tilfredsstillende undersøgt. Traditionelle clichéer i karakteristikkerne af ledende politikere viser det. Exempler findes s. 131 og 133 (Christoffer Gabel), s. 256 (Conrad Reventlow) og sammesteds, hvor det summarisk hedder: »Mændene omkring kongen var dygtige, i reglen bestikkelige, og oftest intrigante«.

Medens skildringen af forholdet mellem Niels Steensen og Thomas Bartholin bærer præg af manglende kendskab til Axel Garboes store værk³ om sidstnævnte, er beretningen om Leonora Christines fængselsophold prisværdig sober. Som helhed kendetegnes bindet af sin forfatters fortælleglæde og lysvågne historiske sans.

Gunnar Olsen nåede ikke selv at gøre sit arbejde færdigt – sine steder, f. ex. s. 461, savnes øjensynligt et sidste gennemsyn af teksten. De manglende kapitler er indføjet af museumsinspektør Finn Askgaard, der fra

² Således allerede Axel Linvald i Tilskueren 1938 I, s. 13–21, især s. 17: »Alting tyder paa, at Historieskrivningen – om den skal opfylde Tidens Krav og give sit Bidrag til Besvarelsen af dens Spørgsmaal – i stigende Grad bliver *Statshistorie*. Krigshistorie og diplomatisk Historie har længe være i Miskredit. Selv for den indre politiske Historie har man haft mindre Interesse, Verdenskrigens Begivenheder skulde have lært os Sammenhængen mellem Politik og Folkeliv. Generalers Nederlag og Diplomaters Sejre er bestemmende for Landenes Grænser, men ikke mindre for Folkemassernes Livsvilkaar. Vore Erfaringer giver den politiske Historie større Betydning og dybere Perspektiv«. Jfr. hertil Eiler Nystroms betragtninger i Kulturminde, 1939, s. 9–24, og Holger Hjelholts anmeldelse af Danmarks Historie, udg. af Historikergruppen, Sønderjydske Årbøger 1953, s. 239–243.

³ Dette savnes, ligesom Anders Bæksted, Besættelsen i Tisted I–II, 1959–60, i litteraturvejledningen.

sit tidligere samarbejde med Gunnar Olsen og som militærhistoriker har haft særlige forudsætninger for at kunne afslutte fremstillingen af Den store nordiske krigs historie.

Bind 9. Oplysning og Tolerance. 1721–1784. Af SVEND CEDERGREEN BECH. 1965. 528 s. Seminarieadjunkt Svend Cedergreen Bechs fremstilling af perioden 1721–1784 har fået den eensidige titel Oplysning og Tolerance. Når man anvender sådanne betegnelser for dette tidsrum, da dog Stavnsbåndet indførtes og gabestokken anvendtes til kirketugt, hvorledes skal de følgende år da karakteriseres?

Sv. C. Bech har med kort varsel påtaget sig dette forfatterskab, og der foreligger intet om, at han tidligere har beskæftiget sig mere indgående med emnet. Det er således ikke uden spænding, man går til læsningen. Opgaven synes imidlertid ikke at have været forfatteren uvelkommen, han er en god og veloplagt fortæller, hvis pædagogiske erfaring mærkes i trangen til at give en anskuelig fremstilling, selv om problemerne undertiden forenkles lovlig stærkt derved. I denne forbindelse kan nævnes de lidt naivt moraliserende betragtninger, som enkelte steder (s. 78 og 199) fremsættes om forholdet mellem karriere og evner. Den korte tidsfrist har vel sin del af skylden for den temmelig magre litteraturliste, hvor man savner f. ex. en hel række af Hugo Matthiesens og Chr. Ellings skrifter, konkurrence-bøgerne om Danmark-Norge i 18. århundrede, Elle Jensens vigtige bog om Pietismen i Jylland og udgaven af Brorsons visitatsbøger. I selve teksten har hastværket sat sig spor s. 320, hvor bogmængden i Det kongelige bibliotek og Hans Grams eget forvexles. Fejlagtigt er det også, at borgerstandens sønner »nu«, ligesom unge adelige, rejste udenlands – det var en gammel foreteelse. Af detailkritik skal endnu blot anføres, at det s. 390 ikke er rigtig klart, hvad meningen er med forf.s opfordring til læseren om at mærke sig brugen af ordet *fædrelandet*. Brevet har vel ligesom det, der gengives i oversættelse af Aage Friis (Bernstorfferne og Danmark II, s. 173), og som indeholder samme frase, været på fransk. Rimeligvis er der tale om en klassisk vending i smag med det kendte sted hos Cicero: *patriam esse ubicunque bene est*, og man spørger sig, om der er tale om andet end retorik.

Sine steder giver bogen anledning til overvejelser af principiel art. Når det f. ex. s. 344 hedder, at Ditlev Reventlow, der nu overtog finanserne, ikke delte Moltkes syn på anvendelsen af statens penge, er der utvivlsomt tale om en stærk forenkling. Det er en udbredt anskuelse – også hos historikere – at den på et givet tidspunkt førte finanspolitik uden videre kan identificeres med vedkommende finansministers egen snarere end med hele regeringskredsens, hvilket turde være en for

snæver betragtning. Lignende indvendinger kan fremføres mod skildringen s. 384 f. af udenrigspolitikken, der vel i lidt for høj grad gøres til Bernstorffs næsten private anliggende. Særlig kommer dette til udtryk øverst s. 387, hvor det hedder: I 1758 gik Bernstorff på Frankrigs indtrængende opfordring med til at opstille et korps på 24.000 mand i Holsten. Man får her et indtryk af Bernstorffs magtbeføjelser, som næppe svarer til virkeligheden.

Overdrivelse af Bernstorffs indflydelse finder man endvidere ved omtalen s. 388 af Hans Ahlefeldts udnævnelse. Aage Friis har herom (Bernstorfferne og Danmark II, s. 48) skrevet, at Bernstorff synes at have bidraget til valget sammen med A. G. Moltke. Men forfatteren hævder uden mindste tvivl, at Bernstorff havde »fået anbragt Hans Ahlefeldt« som leder af finansstyret.

Endelig skal det siges, at selv om det på sin vis er historisk korrekt at lade Bernstorff-kredsen få det sidste ord i bogen (s. 525), er en karakteristik af Guldberg-styret ikke klaret ved en opregning af statsgældens størrelse i 1772 og i 1784. Det indrømmes ganske vist, at det internationale prisfald ikke var Guldbergs fejl, men der burde have været plads for flere nuancer. I hvert fald har M. L. Nathanson (Historisk statistisk Fremstilling af Danmarks National og Stats Huusholdning, 1836, s. 270) med rette gjort opmærksom på, at perioden ikke uden videre er at opfatte som en enhed, og (s. 272) at A. P. Bernstorff for så vidt var medansvarlig lige til 1780.

Bind 10. Reform og Fallit. 1784–1830. Af JENS VIBÆK. Litteratursnitene af MOGENS BRØNSTED. 1964. 528 s. Som Svend Cedergreen Bech er også direktør Jens Vibæk, der skildrer tidsrummet 1784–1830, en erfaren pædagog med sans for anskuelig fortælling, men heller ikke uden svaghed for den forenkede, oftest traditionelle cliché. Guldberg-styret karakteriseres som »uværdigt« (s. 11), og samme skæbne bliver også statsminister Kaas til del (s. 480). Regeringskredsen betegnes som en »klike« (s. 27, jfr. s. 38). Kronprinsens regering omtales på en måde, der erindrer om Saxos skildring af Absalon (s. 39).

Ved siden af afhængigheden af traditionen synes en vis snæverhed i anlægget at være dette som det foregående binds mest iøjnefaldende svaghed. Dette gælder behandlingen af de dansk-engelske konflikter (hvor forf. desværre ikke har kunnet drage nytte af Sven G. Truelssons afhandling i Scandia bd. 29). Den er i meget høj grad rent fortællende og meget lidt forklarende. Og det gælder især det ringe hensyn, der tages til udviklingen i det øvrige monarki. Da denne anke imidlertid rammer hele værket, må man nøjes med at beklage det redaktionelle snæversyn.

Beklageligt er det også, at det har været nødvendigt at søge hjælp hos

en litteraturhistoriker. Det er i høj grad forståeligt, at forf. ikke har villet påtage sig at skrive de litteraturhistoriske afsnit, der er overtaget af Mogens Brøndsted, men denne udstykning har næppe været heldig for bogens enhed. Lad være, at litteraturhistorikeren finder et »omslag« i konjunkturerne omkring 1825 (s. 514), medens historikeren få sider senere daterer »vendepunktet« mere præcist til ændringen af den engelske kornlov 1828 (s. 522). Nok så betænkeligt turde det være, at visse sider af den kulturelle udvikling derved er kommet til at ligge i et ingenmandsland. Til omtalen af tidsskrifternes læsekredse (s. 187) kan det således bemærkes, at vi har en udmærket kilde til belysning af dette spørgsmål, idet »Minervas« 1. årgang bringer en subskribentliste. Men navnlig er det beklageligt, at det lærde skolevæsens omdannelse 1805–1809 fuldstændigt forbigås. Det burde have været skildret, hvorledes de skoler var indrettet, hvorfra de følgende generationers politikere og embedsmænd udgik.

Et nærmere samarbejde med billedredaktøren havde et enkelt sted været meget at ønske. S. 61 bringes et udansk (engelsk?) udseende satirisk stik, hvis proveniens ikke angives. Hvis billedet ikke er dansk, og der i øvrigt intet lader sig oplyse om det, burde det ikke have været gengivet – vides det derimod at have været anvendt i samtidens propaganda, er det naturligvis af største interesse, men der burde i så fald have været gjort rede herfor i billedtexten.

Behandlingen af landbohistorien giver også på andre punkter anledning til bemærkninger. S. 75 gengives det berømte Reventlow-brev fra juli 1786 – hvorom det kunne have været sagt, at det er skrevet på tysk – på en sådan måde, at man får mistanke om, at forf. ikke kender Tage Christiansens afhandling om det i *Personalhistorisk Tidsskrift* 10. rk. V, s. 53–59. Om Reventlows smukke tale ved festen på Frederiksborg 1788 har landsarkivar Jens Holmgaard allerede for flere år siden⁴ ytret, at visse udtalelser reelt må betegnes som uvederhæftige, og konkluderet, at et hovedtræk i reformpolitikken på krongodset synes at have været et stadigt stigende krav om et finansielt udbytte. Statsmagtens rolle kommer i det hele næppe til sin ret i disse kapitler. Det er nok muligt, at det ikke var klædeligt for Colbjørnsen at true oppositionen med Christian V.s Danske Lov (s. 98), men det kan næppe bestrides, at det var logisk. Reformerne var ikke blot humane og økonomiske foranstaltninger til gavn for visse dele af landbefolkningen, de betegner tillige en milepæl på vejen frem mod den absolutte centralisering af statsmagten. Men dette aspekt har datidens officieuse propaganda med stort held formået at skyde i baggrunden i den almindelige bevidsthed.

⁴ Erhvervshistorisk Årbog VI, 1954, s. 59–78.

Billedredaktion. Bind 7-10: MOGENS LEBECH. De fire bind er fyldigt og godt illustreret. Det lille format er naturligvis et handicap, og gengivelserne er heller ikke i alle tilfælde vellykkede. Proveniensangivelse savnes undertiden som allerede bemærket. Men det må siges, at det er lykkedes billedredaktøren Mogens Lebech at samle et instruktivt billedstof, hvor gamle kendinge fra ældre Danmarkshistorier på heldig måde suppleres af nyheder. Som særlig oplysende kan fremhæves sammenstillingen i bd. 9 s. 461-62 af de to billeder af dronning Caroline Mathilde med den lille kronprins: på den ene side den officielle hofkunst, den efterhånden noget mølædte barok, på den anden side den fremtrængende borgerlige idyl. Det fører dybt ind i tidsalderens problemer.

JOHAN JØRGENSEN

Bind 11. Folkestyrets Fødsel. 1830-1870. Af ROAR SKOVMAND. 1964. 544 s. Med 11. bind er værket nået frem til de i det ydre dramatiske og ofte skildrede brydningsår, der indtager så stor en plads i den danske nationale arv. Forfatteren, professor, dr. phil. Roar Skovmand, er både fagligt og personligt meget optaget af denne periode, som for ham står som gennembrudsårene for det »folkelige« i det danske samfund. Alene bindets titel antyder karakteren af den grundopfattelse, hvormed forfatteren er skredet til sit arbejde.

Fremstillingen er fængslende skrevet og klart disponeret. Vi føres fra en tilstandsbeskrivelse over det danske samfunds fysiske, økonomiske, sociale, politiske og kulturelle tilstande omkring 1830 gennem brydninger omkring stænderforsamlinger, grundlovene, forholdene i Slesvig-Holsten, kirkelivet, næringslivet og på alle kulturlivets områder frem til tilstandene omkring 1870. Mens det omkring 1830 fastslås: »Hvis man i vore dage blev stillet over for et samfund af så stillestående art som det danske i 1830, ville man ikke betænke sig på at kalde det underudviklet« (s. 96), hedder det omkring 1870: »Folkestyret var født, men det var ikke sikret« (s. 539), »Alligevel var det vårtid« (s. 540) og »... efter nederlaget i 1864 fulgte en timelig og åndelig fremgang, som ikke var set siden Valdemarstiden« (s. 522).

Lad dette være tilstrækkeligt til at illustrere, at det for forfatteren har været en glædefyldt oplevelse at skildre det danske samfunds udvikling igennem de 40 år. Lad det også være tilstrækkeligt til at belyse, at forfatteren betragter udviklingen gennem 40 år ud fra nogenlunde samme synsvinkel og med nogenlunde samme øjne som de kvinder og mænd, der perioden igennem var toneangivende, indflydelsesrige og tilhørte det danske samfunds støtter.

Som samlingspunktet for hele fremstillingen står det »folkelige«; et vagt og altid omstridt begreb. Forfatterens opfattelse af det folkelige får man antydninger af, når han anvender det nedsættende ord »pøbel«.

Om demonstrationerne i 1835 hedder det: »Det var ikke pøbelen, men borgere og studenter, som således gav deres mening til kende« (s. 158), og efter Dannevirkes fald i 1864 hedder det: »Der blev optøjer i København, der blev spyttet efter kongefamilien – ikke af pøbelen, men af studenter – ...« (s. 473). Disse antydninger viser, at der efter forfatterens opfattelse er en forskel på »folk« og »pøbel«, og at studenter og borgere aldrig kan være pøbel. Man kan hævde, at Roar Skovmand har givet den fremstilling af perioden, som Grundtvig, Orla Lehmann, Tscherning, Monrad og Hall selv kunne have skrevet.

Gør man sig dette klart – og er man endvidere opmærksom på forfatterens fortrolige kendskab til de alt for få, men dog vigtige landvindinger inden for forskningen af denne periode – kan man med udbytte læse fremstillingen. Størst usikkerhed og uklarhed finder man i skildringen af Danmarks forhold til udlandet, hvor forskellen mellem statsinteresse og politisk ideologi ikke er søgt klart formuleret ved Danmarks forhold til Rusland (s. 267, jvf. s. 298), eller forholdet mellem »folkestyre« og udenrigspolitik søgt belyst (s. 512, jvf. s. 515). Man kunne også i skildringen af Christian 8. (s. 190–201) have ønsket sig lidt mere ræsonnerende overvejelse af denne konges forhold til Eidsvoll-forfatningen 1814 og hans formodede forkærlighed for et forfatningsliv. Axel Linvalds grundige undersøgelser af disse spørgsmål rejser i hvert fald tvivl om de traditionelle skildringer og synspunkter.

Men alt i alt er bindet en velskreven og fagligt meget omhyggeligt udarbejdet fremstilling af vort fædrelands historie med hovedvægten lagt på, hvad aktørerne i datiden selv anså for at være deres rolle og betydning. Der er derfor ikke større overraskelser eller megen inspiration at hente for dem, der er fortrolige med tidligere skildringer, men denne knytter sig smukt til rækken af personligt prægede og medlevende fremstillinger.

Bind 12. De nye Klasser. 1870–1913. Af VAGN DYBDAHL. 1965. 512 s. Overarkivar, mag. art. Vagn Dybdahl, der er forfatter af det 12. bind, er til daglig leder af Erhvervsarkivet. Dette har formentlig medvirket til at præge hans fremstilling af det danske samfunds udvikling 1870–1913, for så vidt som han søger at gå nye veje og fremhæve og skildre det materielle grundlag for andre ændringer perioden igennem. I selve titlen ligger en dækkende betegnelse for forfatterens anskuelsesmåde og hovedopfattelse, som imidlertid ikke må forvexles med materialistisk historicopfattelse i dennes mest yderliggående form.

For fremstillingen som helhed gælder, at forfatteren har anstrengt sig for at skildre, hvilke klasser – eller grupper – der fandtes i det danske samfund, hvad der var grundlaget for deres daglige tilværelse og existens, og hvad der optog dem i den tid, de havde tilovers fra den krævende

»brødvinding«. Fremgangsmåden giver et perspektiv og en sammenhæng mellem vidt forskellige emneområder, som man ellers alt for tit må savne. Forudsætningen for, at en sådan fremstilling virkelig bliver en skildring af ændringer i det danske samfund som helhed, er imidlertid, at man ikke blot går ud fra, men også mener sig i stand til at påvise, at ændringer i erhvervsstruktur, fritidsbeskæftigelser og befolkningssammensætning iøvrigt satte sig spor i beslutninger og handlinger, der greb ind i alle borgeres forhold og virkede regulerende på både deres indbyrdes forhold og deres muligheder for at påvirke samfundets centrale organer. Det forsøges nu og da – f. ex. i spørgsmålet om, hvorfor de mange indvandrere til byerne tilsluttede sig socialdemokratiet (s. 35) – men synspunktet følges ikke konsekvent. I det store og hele skinner det alligevel igennem, at det politiske spil på rigsdagen og i regeringerne efter forfatterens opfattelse foregår efter sine særlige regler og uden nær tilknytning til de grupper, hvorfra impulser til den politiske debat skulle forventes. Om årsagen så skal søges i, at »Tiden var endnu ikke moden til at drage demokratiske konsekvenser« (s. 73) eller »at man hele perioden igennem havde forsvarsspørgsmålet på dagsordenen« (s. 73), står ikke helt klart. Men denne uklarhed sætter sig spor, når forfatteren i sin iøvrigt prisværdige stræben efter at påvise Estrup-regeringens bredere basis og forudsætninger fremhæver, at »Regeringen sad på magtmidlerne og havde store dele af befolkningen bag sig; den var ingenlunde en isoleret klike blot med tilhold i en fåtallig overklasse« (s. 172), for strax efter at hævde, at Estrup med provisorielovene af 1885 var »klart ude i diktaturet« (s. 176). Den afslører sig også, når det om Venstre hedder, at det »ville blot benytte forsvaret som en position i kampen mod ministeriet« (s. 136), hvor det som eneste og letfattede forklaring anføres, at de »inderst inde uden tvivl håbede på, at der ville åbne sig en vej til ministertaburetten« (s. 142). Så er det alligevel blevet et spørgsmål om personlige ambitioner, og forfatteren ser tilsyneladende bort fra, at også Estrupregeringen kan have benyttet forsvaret som en position i kampen mod oppositionen. Overvejer man fremstillingens værdi som håndbog, må man alvorligt beklage, at forfatteren ikke i større udstrækning har udnyttet Troels Finks helt banebrydende arbejder om Danmarks udenrigspolitik i den omhandlede periode. Udenrigspolitikken spises af med knap 10 sider (s. 458 ff.), og man efterlades med indtrykket af, at landet dels var ret enerådigt og dels var uden væsentlig påvirkning fra andre stater.

Disse kritiske bemærkninger skal imidlertid ikke forklejne indtrykket af det nye og prisværdige i forfatterens forsøg på at anskue det danske samfunds udvikling på en ny og forfriskende måde. For nogle vil afsnittet »Sorgløse Tider?« (s. 267–432) stå som fremstillingens hovedbedrift. Her inddrages samfundsforhold og fremdrages synspunkter, som

man almindeligvis ikke vil se i en mere traditionel skildring af et samfunds historie. Hele fremstillingen igennem ægges der endvidere til nye undersøgelser og fremlægges nye problemstillinger, som kan virke inspirerende for ny forskning. Anmelderen kan sympatisere med forfatterens trang til at trænge det politiske aspekt i baggrunden til fordel for en skildring af almindelige menneskers daglige liv i hverdagens Danmark. Men for så vidt, som også almindelige menneskers daglige liv berøres af både inden- og udenrigspolitiske beslutninger og handlinger, vil en nærmere overvejelse af denne sammenhæng nok forøge værdien af forfatterens anskuelsermåde.

Bind 13. Velfærdsstaten på Vej. 1913–1939. Af ERIK RASMUSSEN. 1965. 512 s. Forfatteren af dette bind, professor, dr. phil. Erik Rasmussen, beklæder et professorat i statskundskab. Hans skildring af perioden fra 1. verdenskrig til udbruddet af den 2. bærer da også præg af fortrolighed med dette fags arbejdsform. For ham har det afgørende været at skildre, hvorledes velfærdsstaten, som vi kender den i dag, i løbet af den af ham skildrede periode groede frem ved en stadig mere omfattende tilslutning til og accept af ideer, som han finder udtrykt allerede under 1. verdenskrig.

Derfor er det om de politiske ideer og deres udformning, samt deres omsættelse til praktisk handling, at denne nye og på mange måder banebrydende fremstilling af Danmarks historie i vores forældres og bedsteforældres tid samler sig. Udfra dette synspunkt er det velbegrundet at stille Ove Rodes Gimle-tale fra 1916 op som en programerklæring (s. 86 ff.), for at afslutte med ordene om, at »det demokratiske lighedsprincip var slået igennem også i den forstand, at den enkelte følte sig lige så god som enhver anden« (s. 509). Vi kan følge regeringsforanstaltningerne under verdenskrigen, påskekrisen 1920, den økonomiske krise i 1930'erne og den lange socialdemokratisk-radikale regeringsperiode fra 1929 som alle værende udslag af en stadig fremadskridende anerkendelse af Ove Rodes Gimle-idealer. Afvigerne er få og ubetydelige, og for så vidt er der ingen grund til andet end at betragte udviklingen fra verdenskrig til verdenskrig som en rolig, til tider lidt larmende, men i det hele på forhånd afgjort proces henimod virkeliggørelsen af de idealer, som ved århundredeskiftet havde foresvævet socialdemokratiske og radikale ideologer og teoretikere.

Erik Rasmussen er dog samtidig opmærksom på, at virkeliggørelsen af selv de bedste ideer medfører vanskeligheder, tilpasning, overtalelse og i visse tilfælde pression. Han fremhæver selv, at »under krigen voksede både statens og organisationernes magt« (s. 74), og senere: »Men det var de samme centrale erhvervsinteresser, som til stadighed gjorde sig gældende som medregenter i landet i det næste halvhundrede år«

(s. 75). Følgerne heraf berøres strax efter: »Det var den ensidighed i ansvarsfølelsen, som organiseringen medførte, og som kunne skabe frygt for, at helhedens interesser, det almene vel, eller hvilket udtryk der nu blev anvendt om det begreb, som ingen kunne give en tilfredsstillende definition af, men som alle opererede med som en realitet, skulle lide skade« (s. 75 f.).

Foruden på det idépolitiske plan måtte der altså foregå en kamp på dette mindre ideale plan, hvor det gjaldt om – i modsætning til andre og modstridende interesser – at finde frem til, hvad der i de konkrete situationer og over længere tid var det almene vel. Denne kamp, som forfatteren meget vel gør sig klart, er imidlertid kun i ringe omfang inddraget i fremstillingen. Det skal retfærdigvis siges, at den også er meget vanskeligere at få hold på end den ideale stræben. Det er dog uundgåeligt i en skildring af det danske samfund i 1930'erne at komme ind på disse forhold. Således skriver forfatteren: »Ad forskellige veje bevægede man sig i alle de vestlige lande hen imod et statsdirigeret, men ikke socialistisk samfund, hvor statsmagtens virkefelt blev stærkt udvidet, men hvor godernes fordeling, i modsætning til i de autoritært styrede lande, skete i samarbejde med og under indflydelse af de store erhvervsorganisationer. Staten tog ledelsen, men ikke den fulde magt« (s. 422 f.). Tilbage bliver spørgsmålene: Hvor megen ledelse? Hvor megen magt? Under hensyntagen til hvis interesser formuleredes almenvellet?

Denne manglende overvejelse af sammenhængen mellem ideer og deres virkeliggørelse er dog ikke af vidtrækkende betydning for fremstillingen som helhed. Forfatteren har kun i sparsomt omfang kunnet bygge sin fremstilling på enkeltundersøgelser, men har i imponerende grad formået at påpege problemer og væsentlige uundersøgte områder perioden igennem, som fører fremstillingen langt ud over en blot og bar redegørelse for hovedlinier i det danske samfunds udvikling 1913–1939. Den virker – ligesom det foregående bind – samtidig som en afdækning af vor uvidenhed og dermed som en spore til yderligere forskning. Særlig værdifuldt forekommer det mig, at forfatteren i så rigt omfang har inddraget Danmarks ydre vilkår som betydningsfulde også for den indre udvikling. Bindet er som helhed et sjældent helstøbt og vellykket pionérarbejde, der også som håndbog står sin prøve.

Bind 14. Besættelse og Atomtid. 1939–1965. Af FRANTZ WENDT. Register til hele værket. 1966. 591 s. Affattelsen af dette afsluttende bind er overladt til generalsekretær, cand. mag. Frantz Wendt. Af bindets ialt 591 sider optages de sidste ca. 140 af registeret til samtlige 14 bind, således at forfatteren til sin rådighed har fået godt 450 sider. Hans udnyttelse af dette sidetal fremgår deraf, at de første 352 anvendes til en skildring af Danmark i årene 1939–45, mens de sidste 100 sider anvendes på

atomtiden, dog at der i afsnittet om »Det åndelige Klima« (s. 428–42) også inddrages omtale af dette under besættelsen.

Det er således i høj grad besættelsestidens historie, der her er fremstillet. Til sin brug har forfatteren haft en lang række erindringer og mere eller mindre engagerede værker. Endvidere har han haft de hidtil udkomne undersøgelser fra Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie samt Jørgen Hæstrups arbejder. Der kan anføres mange gode grunde for at bygge en sådan fremstilling på foretagne undersøgelser, hvorved besættelsestiden uvægerligt må komme til at indtage en fremtrædende plads. Men det må konstateres, at af de 26 år fra 1939 til 1965 udgjorde besættelsesårene kun de fem, hvorfor perspektivet forrykkes i en uheldig retning, hvis man lader dem få en alt for dominerende placering.

Meget afhænger naturligvis af, hvorledes besættelsen skildres, og i hvilket omfang man lader den udgøre et vendepunkt i det danske samfunds udvikling. Dette søges imidlertid kun argumenteret i én sammenhæng, nemlig Danmarks tiltræden til Den nordatlantiske Traktatorganisation i 1949 (s. 376), hvilket imidlertid ikke harmonerer helt med beslutningen om at holde Danmark uden for stormagternes blokdannelse, som omtales i samme forbindelse (s. 378). Besættelsestiden står som et afsluttet tidsafsnit uden forbindelse bagud eller fremad. Derfor bliver skildringen af denne tid den afgørende til bedømmelse af fremstillingen som helhed.

Som omtalt har forfatteren kyndigt benyttet sig af mange foreliggende undersøgelser om Danmark under den tyske besættelse. For kendere af disse er der intet nyt at hente i dette bind. Men forfatterens indstilling over for og analyse af besættelsestiden afsløres i glimt nu og da. Således i en fodnote på s. 131, hvor han oplyser, at ordet illegal egentlig betyder ulovlig, men »betegnede under Besættelsen virksomhed, som var rettet mod tyskerne og dem, der gik deres ærinde, og derfor måtte være hemmelig og anonym«. Hermed tilsløres, at illegal også under besættelsen betød ulovlig, og at der fandtes grupper af danske som satte en ære i og fandt det formålstjenligt at optræde ulovligt – nemlig imod de love, som rigsdagen havde vedtaget bl. a. i sine bestræbelser for at opnå et gnidningsfrit samarbejde med den tyske besættelsesmagt. I det hele taget præges fremstillingen af en harmoniseringstendens, som går ud på at bortforklare og udviske forskellene mellem forskellige danske gruppers opfattelse af, hvad det ville sige at være dansk. Under folkestrejken i København i 1944 lærte tyskerne og den frie verden således »det danske folks sande ansigt« at kende, men det udelukkede ikke, at den »fik et efterspil i en bitter strid mellem »politikkerne« og Modstandsbevægelsen« (s. 226). Hvis ansigt var nu mest sandt? Og om regeringsforhandlingerne i besættelsens sidste tid konkluderes der: »Trods alle saglige og temperamentmæssige modsætninger havde lederne af de to

store grupperinger i befolkningen under Besættelsen således . . . talt og delt sig til rette . . . Frihedsrådet og de gamle politiske partier havde bestandigt søgt at fastholde den danske linie, om end ad forskellige veje. Nu, på tærskelen til befrielsen, mødtes disse veje« (s. 291). Det er ikke let at skrive en fagligt forsvarlig og velafbalanceret fremstilling af besættelsestidens historie endnu, fordi så mange har alt for mange kartofler at hygge i den fortid, hvorfra de skal hente deres argumenter. Men det er næppe sandsynligt, at denne fremstilling vil blive stående, omend den rummer værdifulde perspektiver og i hvert fald en stræben efter at undgå de alt for yderliggående nationalistiske slagord.

Omridset af atomtiden kan kun vanskeligt karakteriseres som helhed. Jeg tror ikke, dette skyldes vor medleven i perioden, men simpelthen den forsigtighed, hvormed historikere naturligt kaster sig ud i analyser af samtidige forhold. Dette findes der dog undtagelser fra – f. ex. undersøgelser af regeringsdannelser så sent som 1957. Omridset ville ikke have manglet i interesse og faglig værdi, om forfatteren havde haft dristighed til at anlægge et synspunkt på udviklingen og søge at argumentere dette igennem. Som det står nu, falder det hurtigt.

Der er næppe tvivl om, at forfatteren har påtaget sig en både udfordrende og på mange måder utaknemmelig opgave. Uanset hvad han skrev, ville det blive kritiseret. Anmelderen vil til slut gerne fremhæve betydningen af, at faghistorikere med forfatterens solide faglige ballast påtager sig sådanne opgaver i en forsøgsvis stræben efter at vinde indsigt i og forståelse af den tid, vi selv lever i. For udvist mod og faglig disciplin kan man kun rose forfatteren.

Billedredaktion. Bind 11: MOGENS LEBECH. Bind 12–13: POVL MEISNER. Bind 14: MOGENS RUD. Billedmaterialet til de sidste 4 bind er – som for værket som helhed – heldigt valgt og illustrerer og supplerer teksten på en god måde. Mest opfindsom er vel nok billedredaktionen af Vagn Dybdahls bind om De nye Klasser, men her har også teksten virket inspirerende til at finde nyt og utraditionelt billedmateriale frem. Langt mere traditionelt er billedmaterialet til Frantz Wendts bind om Besættelse og Atomtid, hvor det burde have været langt lettere at finde ukendte og mere opkvikkende illustrationer.

OLE KARUP PEDERSEN